

De zorgelijke integratie van de etnische minderheden

ARIE VAN DER ZWAN

Vooruitlopend op een nieuw WRR-advies over de integratie van etnische minderheden, commentarieert Arie van der Zwan de bevindingen uit een WRR-voorstudie. De cijfers daaruit spreken dwingende taal: minder dan gedacht wordt, blijken we onze hoop te kunnen vestigen op het integratie-perspectief van de tweede generatie. Een andere aanpak van het minderhedenbeleid is urgent: van het komende WRR-advies zal veel afhangen.

De integratie van de etnische minderheden verloopt stroef en daarover is in de publieke discussie de laatste tijd het nodige te doen. Maar hoe groot de problemen ook mogen zijn, in de manier waarop doorgaans tegen het vraagstuk wordt aangekeken speelt het verschil in beoordeling dat gemaakt wordt tussen de eerste en tweede generatie immigranten een grote rol. Van groepen die qua taal, gewoonten, opleiding en beroepskwalificaties zo ver van ons afstaan, zo luidt de gangbare opvatting, valt *au fond* niet te verwachten dat de eerste generatie zich soepel weet aan te passen. Hun gerichtheid op de eigen groep is daarvoor te groot en die valt moeilijk te doorbreken. Hun beheersing van de taal is bovendien gebrekkig en mede om die reden houden ze vast aan hun oorspronkelijke gewoonten en opvattingen. Door hun beperkte beroepskwalificaties nemen ze een lage sociale positie in.

Maar voor hun nakomelingen, zo luidt de verwachting, zal dit anders liggen. Die zijn immers in onze samenleving opgegroeid en onderhouden contacten met autochtonen. Zij hebben zich onze taal eigen gemaakt en richten zich in hun normen en waarden steeds sterker op onze cultuur en maatschappelijke opvattingen, terwijl hun onderwijsprestaties ook beter zijn. Die omslag in oriëntatie zal hand in hand gaan met verbetering van hun sociale positie. Latere generaties zullen het nog beter doen en op die wijze voegen de minderheden zich in onze maatschappij, ook al blijven ze herkenbare groepen met de eigenaardigheden die hierbij horen. Maar dat is winst: onze maatschappij wordt er veelkleuriger door. Bovendien, zo luidt de meest recente toevoeging aan deze gedachtegang: we zullen immigranten

hard nodig hebben om het probleem van de vergrijzing op te lossen dat anders een rem op onze welvaartsontwikkeling zal leggen. Vooral onder beleidsmakers en hun adviseurs is deze zienswijze op het minderhedenvraagstuk populair. In de meeste beleidsstudies waarvan de uitkomsten wel tot somberheid moeten stemmen, wordt de tweede generatie als een lichtpunt naar voren gehaald. De hoop is dus op de tweede generatie gevestigd, maar is die hoop wel gerechtvaardigd?

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) die eerder (1977 en 1989) adviezen over dit vraagstuk aan de regering heeft uitgebracht, zal binnenkort opnieuw met een advies komen. Ter voorbereiding hiervan heeft de WRR verschillende onderzoekers gevraagd de informatie te verzamelen die nodig is voor een verantwoorde empirische fundering.

In de serie getiteld *Multiculturele Samenleving*, waarmee waarschijnlijk ook de toon van het advies gezet is, zullen acht werkdocumenten verschijnen die uiteenlopende aspecten van het minderhedenvraagstuk belichten. De meeste van deze studies zijn inmiddels gepubliceerd. Dit is een voortreffelijk initiatief aangezien het anderen dan de WRR in staat stelt om op basis van hetzelfde onderzoeksmateriaal tot een beoordeling te komen. Van de gepubliceerde studies raakt het werkdocument van J. Dagevos¹ het meest de kern van het vraagstuk; de andere werkdocumenten behandelen deelaspecten. Op grond van een analyse van verschillende grootschalige databestanden van het Sociaal en Cultureel Planbureau en andere instellingen, beantwoordt Dagevos de vraag wat de stand van zaken met betrekking tot de soci-

aal-culturele en de structurele integratie (deelname aan onderwijs en arbeid) van de etnische minderheden is, alsook het onderlinge verband daartussen.

De publicatie van Dagevos is een aantal weken geleden op een opmerkelijke manier in het nieuws gekomen, namelijk door opgetogen berichtgeving over de sociaal-culturele integratie van Marokkanen die in een stroomversnelling zou zijn gekomen en die bovendien gunstig afsteekt bij die van de Turken. Het genereren van publiciteit rondom een publicatie is een kunst apart, maar in dit geval is toch van ontsparing sprake. Niet alleen doet de berichtgeving afbreuk aan het belang van deze studie dat veel verder reikt, de uitspraken zijn op grond van de empirische bevindingen van de studie zelf aanvechtbaar te noemen. Bij de bespreking van de uitkomsten van zijn analyse van de sociaal-culturele integratie schrijft Dagevos bijvoorbeeld (blz. 40): 'Het verschil tussen Turken en Marokkanen is niet groot, maar wel significant. Marokkanen zijn derhalve in sterkere mate sociaal-cultureel geïntegreerd dan Turken'. De auteur is hier kennelijk verstrikt geraakt in zijn eigen bewoordingen. Het is een wel vaker voorkomend misverstand dat statistische significantie het belang van een (gering) verschil kracht zou kunnen bijzetten. De databestanden waarmee hij gewerkt heeft zijn evenwel zo omvangrijk dat ook kleine en voor het beleid dus weinig interessante verschillen statistisch significant zijn. Aan het belang ervan voegt dit niets toe. Ook op andere plaatsen wekt de auteur de indruk naar bepaalde uitkomsten toe te willen redeneren. Deze studie zou evenwel onrecht gedaan worden door deze ommissie te veel nadruk te geven, want Dagevos heeft het terrein dat hij met deze studie bestrijken wil systematisch in kaart gebracht door het beschikbare empirische materiaal in slagorde te plaatsen en het op een inzichtelijke manier aan statistische bewerking te onderwerpen. Hierdoor is een veelheid van gegevens op een heldere manier interpreteerbaar geworden. Waar de gesignaleerde ommissie wel op duidt is dat de lezer kritisch moet zijn ten aanzien van het commentaar dat Dagevos aan zijn uitkomsten verbindt.

Allochtone en autochtone onderklasse

De meest in het oog springende conclusie levert in feite een bevestiging van wat al lang duidelijk is, namelijk dat er op het terrein van integratie een wereld

van verschil bestaat tussen Surinamers en Antillianen aan de ene kant, en Turken en Marokkanen aan de andere kant. De tweede generatie Surinamers en Antillianen staat in taal, opvattingen, sociale contacten en arbeidsmarktparticipatie relatief dicht bij de autochtone bevolking. Zij voelen zich nog wel Surinamer en Antilliaan, hoewel hun identificatie met de eigen groep ook aan het vervagen is, maar voor het overige verloopt hun integratie volgens het boekje: *straight line assimilation*. Die conclusie neemt niet weg dat zich onder Surinamers en Antillianen ook onderklassevorming voordoet. Het knelpunt van de onderklasse is niet zozeer de gebrekkige sociaal-culturele integratie, maar veeleer de achterblijvende participatie in onderwijs en arbeid. Maar hierbij moet wel de kanttkening gemaakt worden dat ook onder de autochtone bevolking onderklassevorming nog steeds aantoonbaar is. Hardnekkige kernen van wat in het jargon van de zestiger jaren het 'ongeschoolde handarbeidersmilieu' heette, bestaan heden ten dage nog steeds. In alle grote steden maar ook in de traditionele industriekernen van geringere omvang zijn buurtgewijs concentraties van ongeschoolden van autochtone herkomst aanwijsbaar. Die vertonen dezelfde onderklasseverschijnselen als de vergelijkbare groep Surinamers en Antillianen. De achterstanden worden van de ouders op de kinderen overgedragen, wat nog versterkt wordt door de concentratie in woonbuurten. Het opleidingsniveau van kinderen uit die milieus komt praktisch niet boven de MAVO uit, meer dan vijftig procent zit hieronder (VBO). Die onderwijsachterstand bepaalt ook hun arbeidsmarktperspectieven. Ten principale is er in dit opzicht dus geen onderscheid tussen Surinamers en Antillianen ten opzichte van autochtonen, alleen de getalsverhoudingen verschillen. Onder autochtonen bedraagt de omvang ervan naar schatting 10 procent, onder Antillianen 30 en onder Surinamers 40 procent.

Voor Surinamers en Antillianen is op dit moment moeilijk aan te geven of het integratieperspectief in de loop van de jaren nog zal kunnen verbeteren. Dit is de vraag naar de sociale dynamiek of het ontwikkelingspotentieel van groepen. Analytisch zijn er weinig andere aanknopingspunten ter beoordeling hiervan dan te kijken of jongeren het beter doen dan ouderen, respectievelijk of de tweede en latere generaties vooruitgang boeken ten opzichte van de

1. J. Dagevos, *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van*

etnische minderheden in Nederland, WRR Werkdocumenten nr W121, Den Haag.

voorgaande generatie. Voor de achterstandsgroepen onder autochtonen valt op grond van de eerder genoemde redenen niet te verwachten dat hun situatie zal verbeteren, hiervoor zijn de achterstanden te hardnekkig. Maar het perspectief op integratie van de achterblijvers onder de Surinaamse en Antilliaanse groepen stemt evenmin tot optimisme. Het leeftijd- en generatie-effect blijkt onder deze groepen uitgewerkt te zijn.

Opleidingsniveau blijkt ook uit de studie van Dagevos de dominante factor te zijn voor het integratieperspectief en het zijn juist de gebrekkige schoolresultaten die voor de achterstandsgroepen het grote struikelblok vormen om zich maatschappelijk op te werken.

Alarmerende uitkomsten

De positie van de Turken en Marokkanen verschilt van de Surinamers en Antillianen niet alleen in kwantitatief maar ook in kwalitatief opzicht. Afgemeten aan de leeftijd- en generatieprofielen,

kan niet meer dan een derde van hen tot de *potentieel* succesvol geïntegreerde bevolking worden gerekend. De positie van de Turkse bevolkingsgroep verschilt wat dat aangaat niet van de Marokkaanse. De *actuele* situatie verschilt van de *potentiële* want het beeld van de eerste generatie is slechter dan dat van de tweede en het is dus inderdaad een kwestie van generaties alvorens het potentieel zich ten volle zal doen gelden. Deze uitspraak impliceert derhalve dat voor twee derde van deze bevolkingsgroepen het integratieperspectief slecht blijft. Ze kunnen op school niet goed meekomen en nemen op de arbeidsmarkt de laagste positie in.

Maar het meest verontrustende gegeven is wel dat de inactiviteit onder Turken en Marokkanen die tot de potentiële beroepsbevolking gerekend kunnen worden, zo dramatisch hoog ligt, met name onder de laagopgeleiden. Boven de 55 jaar werkt onder de Turken en Marokkanen praktisch niemand, in de groep van 45-54 jarigen is dit niet meer dan circa de helft. Deze cijfers steken schril af tegen die van Surinamers en Antillianen. De verwachting dat dit perspectief in de loop der jaren zal verbeteren wordt door de gegevens over de arbeidsmarktparticipatie van de tweede generatie gelogenstraft.

*Aangezien alle negatieve
bijverschijnselen die de Turkse en
Marokkaanse groepen bedreigen
versterkt gewerkt worden door het feit
dat ze in achterstandsbuurten
geconcentreerd woonachtig zijn,
gaat de combinatie van inactiviteit
en uitzichtloosheid een gevaarlijk
mengsel vormen.*

Onder Turken ligt die iets gunstiger dan onder Marokkanen van wie de arbeidsmarktparticipatie (Tabel 5.2, blz. 105) ongeloofwaardig laag ligt. De tegenhanger hiervan, het beroep op ww, wao en Bijstand dat op feitelijke bestandsgegevens gebaseerd is, bevestigt dit beeld. Deze uitkomsten zijn zonder meer alarmerend te noemen en ze rechtvaardigen in geen enkel opzicht om met optimisme naar de toekomst te kijken. Integendeel, als iets een bedreiging vormt voor onze maatschappelijke ontwikkeling, nog afgezien van de economische effecten, dan wel dit. Dagevos, die er in zijn tekst op uit is

om lichtpuntjes aan te wijzen, moet zich op dit punt toch vanwege de cijfers gewonnen geven: 'In de voorgaande hoofdstukken en ook in de onderwijsparagraaf zijn steeds bevindingen gepresenteerd die in elk geval wijzen op een vooruitgang van de tweede generatie. De omvang van de werkloosheid onder de tweede generatie doorkruist dit beeld. Hun positie

is zorgelijk en is in vergelijking met de oudere generaties eerder slechter dan beter' (blz. 109).

Het integratieperspectief voor Turken en Marokkanen moet mede beoordeeld worden in het licht van hun sociaal-culturele positie. Grofweg kan gesteld worden dat van de groep voor wie het integratieperspectief slecht is (twee derde van het totaal), een derde praktisch op geen enkele manier deel heeft aan de Nederlandse samenleving terwijl eveneens een derde zich in elk geval mede op de Nederlandse samenleving oriënteert. Die laatste groep heeft blijkens de geanalyseerde enquêtegegevens contacten met autochtonen, beheerst het Nederlands, en staat ook onder invloed van 'moderne opvattingen' over de rolverdeling tussen man en vrouw, democratisering van de gezagsverhoudingen, individualisering, et cetera.

Dagevos die hierop zijn lichtpuntjes meent te moeten baseren alsook het verschil in integratieperspectief van Turken en Marokkanen, overschat mijn inziens de betekenis hiervan. Want afgezien van het werkelijk spreken van de Nederlandse taal, waarop deze subjectieve enquêtegegevens overigens weinig licht werpen, is enige scepsis ten aanzien van de

praktische betekenis van wat hier als sociaal-culturele integratie gepresenteerd wordt, wel op zijn plaats.

Niet alleen moet rekening worden gehouden met de sociale wenselijkheid die bij de beantwoording van enquêtevragen over gevoelige issues altijd een rol kan spelen en die aan de betekenis ervan voor het gedrag afbreuk doet, er kan ook sociale behendigheid in het spel zijn. In het publieke debat komt dit ook naar voren. Zodra de Turkse en Marokkaanse gemeenschappen aangesproken worden op hun maatschappelijke medeverantwoordelijkheid voor zaken als criminaliteit, arbeidsmarktparticipatie en beroep op sociale voorzieningen worden door de woordvoerders van deze gemeenschappen de 'moderne opvattingen' in stelling gebracht die elke inhoudelijke discussie hierover de pas af snijden. Wat dat betreft is echt sprake van een leerproces, namelijk door gemeenschappen die geleerd hebben hun eigen gang te gaan, jegens de maatschappij hun eigen normen (of het gebrek eraan) te volgen en kritiek hierop behendig te pareren door de maatschappij op het gevoelige punt van zijn eigen opvattingen te raken en daarmee te neutraliseren. Marokkanen zijn hierin doorgaans bedrevener dan Turken. Wat Dagevos als sociaal-culturele integratie presenteert, zou veeleer als een beperkte vorm van aangepastheid kunnen gelden.

Zo zouden wij dus onder Turken en Marokkanen te maken hebben met drie potentieel ongeveer even grote groepen. De eerste groep die geïntegreerd is of hierop gunstige perspectieven heeft: goed opgeleid, met gunstige kwalificaties voor de arbeidsmarkt die sociaal gezien tot de middenklasse gerekend kan worden met inbegrip van de hierbij passende sociaal-culturele oriëntatie. Marokkanen uit deze groep zijn sociaal-cultureel gesproken sterker op de Nederlandse samenleving georiënteerd dan de Turken onder hen.

Hier tegenover staat de groep, door Dagevos als 'minderheidsgroep' aangeduid, die niet alleen maatschappelijk niet participeert, maar qua sociaal-culturele oriëntatie en normen geheel op de eigen groep is gericht. Die wat geloofsopvattingen betreft dogmatisch is en afgaand op recente incidenten een confrontatie met onze wettelijke en maatschappelijke regels respectievelijk opvattingen niet uit de weg gaat. De getalsverhoudingen die in hun voordeel werken zou de confrontatie in de toekomst kunnen doen intensiveren.

Hier tussenin beweegt zich de groep die zich wel

zou willen spiegelen aan de Nederlandse samenleving, maar die voor het innemen van een volwaardige positie de basis mist, namelijk opleiding en kwalificaties voor de arbeidsmarkt. Deze groep is het minst grijpbaar. De verankering in de eigen etnische groep is er niet meer, terwijl de integratie in de maatschappij er nog niet is en het uitzicht hierop twijfelachtig moet worden geacht. Deze groep, zo mag men verwachten, staat het meest bloot aan de verleidingen van de westerse maatschappij waarin ze verkeren terwijl de gedragscontrolemechanismen die verbonden zijn met sociaal-culturele integratie bij hen niet werkzaam zijn. Het gevaar van ontsporing moet in deze groep het grootst worden geacht. Hun sociale verheffing vormt de sleutel voor verbetering van hun perspectieven, maar het is onloochenbaar dat er naast opleiding en arbeidsmarktpositie ook concurrerende routes zijn om inkomen en aanzien te verwerven. Die vereisen minder investering en leiden (dus) tot directer resultaat. De verleiding van deze concurrerende routes is voor deze groep groot. Voor de vraag hoe dit zal uitpakken is het niet zonder betekenis hoe de maatschappij deze groepen tegemoet treedt. Het is mijn persoonlijke opvatting dat wij in onze houding weerbaarder zouden moeten zijn en in het verlengde hiervan veel strikter zouden moeten optreden bij de naleving van gedragsnormen, zowel wat criminaliteit, werken als sociale uitkeringen aangaat.

Vooral wat de arbeidsmarkt betreft is er te weinig effectief ingespeeld op de uitzonderlijk lange periode van hoogconjunctuur die nu op zijn einde loopt. Zelfs de overspannen arbeidsmarkt van de laatste jaren heeft de sociale diensten in de grote steden er niet toe kunnen bewegen de toeleiding naar de arbeidsmarkt gestalte te geven. Met als gevolg dat nieuwkomers in Nederland de Turkse en Marokkaanse minderheden op de arbeidsmarkt voorbijlopen. In de Verenigde Staten hebben we dat eerder gezien met Aziaten en Hispano's die de Zwarten op de arbeidsmarkt achter zich lieten met alle gevolgen van dien.

Aangezien alle negatieve bijverschijnselen die de Turkse en Marokkaanse groepen bedreigen versterkt en in de hand gewerkt worden door het feit dat ze in achterstandsbuurten geconcentreerd woonachtig zijn, gaat de combinatie van inactiviteit en uitzichtloosheid een gevaarlijk mengsel vormen. Als onder invloed van de economische neergang het maatschappelijk klimaat grimmiger wordt, nemen de kansen op incidenten toe. Vooral jongeren maken

zich sterk om in hun woonbuurt het heft in eigen hand te nemen en de politie de beheersing van de straat te betwisten. Ook deze verschijnselen hebben we in de vs eerder gezien. Wij hebben tot nu toe op goede gronden gemeend het minderhedenvraagstuk beheersbaar gehouden te hebben, maar dat wil niet zeggen dat dit zo blijft. De tweede generatie die in maatschappelijk opzicht de boot mist, stelt zich waarschijnlijk heel wat militanter op dan de eerste. Amsterdam-West en de Rotterdamse Millinxbuurt vormen goede indicaties van wat ons te wachten kan komen te staan. Deze ontwikkeling zal in de eerste plaats de toekomstperspectieven van de betrokken groepen verder doen verslechteren, maar ook voor onze grote steden problemen van onhandelbare proporties scheppen die zich trouwens nu al beginnen af te tekenen.

Als het pleidooi van de auteurs van een ander WRR-Werkdocument² gevolgd zou worden, namelijk om in het politiek-maatschappelijk debat ook een *cost-benefit* analyse van immigratie te betrekken, zoals in de vs gangbare praktijk is, dan valt te verwachten dat die voor de Turkse en Marokkaanse groepen negatief uitvalt.

Van een bijdrage aan de oplossing van ons vergrijzingsprobleem is voor deze groepen onder de huidige omstandigheden geen sprake. Nieuwe emigranten binnenhalen met betere arbeidsmarktqua-

lificaties, wat Duitsland als beleidsvoornemen heeft aangekondigd, maakt het probleem van de achterblijvers onder de Turken en Marokkanen nog groter.

Maar tegenover een striktere naleving van maatschappelijke normen zou een grotere begaanbaarheid met het lot van de minderheden moeten staan. We hebben trouwens geen andere keus dan ons intensiever met hun sociale verheffing bezig te houden. Aan de *white flight* uit de grote steden, met *black isolation* als gevolg, zullen we linksom dan wel rechtsom een halt moeten toeroepen. In het aprilnummer van *Socialisme & Democratie* heb ik mijn inzichten wat dit aangaat uiteengezet. Een andere aanpak van het minderhedenvraagstuk is dringend geboden. De cijfers spreken dwingende taal. Voor een regering valt het niet mee dit precaire maatschappelijke vraagstuk op een minder verhullende wijze aan te gaan pakken als belangrijke adviesorganen hierin niet voorgaan. Onder deze adviesorganen neemt de WRR een belangrijke positie in. Met name voor vraagstukken als deze is de onafhankelijke positie van de WRR een factor van grote betekenis. Van het komende WRR-advies zal dus veel afhangen.

ARIE VAN DER ZWAN

*Econoom, zelfstandig adviseur en buitengewoon
hoogleraar Management en Ondernemingsbeleid aan
de Erasmus Universiteit Rotterdam*

2. Mirjam van het Loo e.a. *A comparison of American and Dutch immigration and integration experience*, WRR werkdocumenten Nr W 120, Den Haag